

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.556 (477)

ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН

TRENDS IN MIGRATION PROCESSES AMONG UKRAINIAN PEASANTS

Іванишин В.В.

доктор економічних наук, професор, ректор,
Подільський державний аграрно-технічний університет

Печенюк А.В.

кандидат економічних наук, доцент,
директор навчально-наукового інституту,
Подільський державний аграрно-технічний університет

Печенюк А.П.

кандидат економічних наук, докторант,
Подільський державний аграрно-технічний університет

Розглянуто сучасні міграційні аспекти в середовищі українських селян. Встановлено, що трудова міграція має короткостроковий характер, але загрозою є нелегальні трудові мігранти з інших країн. Визначено позитивні та негативні сторони міграції українських селян. Виявлено їх вплив як на макrorівні, так і на рівні окремого індивіда. Встановлено переважно позитивний вплив трудової міграції на рівні окремого індивіда, але негативний — на макrorівні. Виявлено, що значна кількість підприємств аграрного сектору потребує трудових ресурсів та пропонує конкурентну заробітну плату працівникам, що може стати стримуючим мотивом для подальшої міграції. Сформовано пропозиції щодо скорочення міграційних потоків.

Ключові слова: міграція, мотиви міграції, трудові мігранти, трудові ресурси, селяни, аграрний сектор.

Рассмотрены современные миграционные аспекты в среде украинских крестьян. Установлено, что трудовая миграция носит краткосрочный характер, но угрозой являются нелегальные трудовые мигранты из других стран. Исследованы положительные и отрицательные стороны миграции украинских крестьян. Выведено их влияние как на макроуровне, так и на уровне отдельного индивида. Установлено преимущественно положительное влияние трудовой миграции на индивидуальном уровне, но отрицательное — на макроуровне. Выведено, что значительное количество предприятий аграрного сектора требует трудовых ресурсов и предлагает конкурентную заработную плату работникам, что может стать сдерживающим мотивом миграции. Сформулированы предложения по сокращению миграционных потоков.

Ключевые слова: миграция, мотивы миграции, трудовые мигранты, трудовые ресурсы, крестьяне, аграрный сектор.

The theme of labor migration for Ukraine is extremely relevant. The current tendency, in which a significant part of the able-bodied population is covered by this phenomenon, suggests that the country has chosen the wrong vector of development, and, consequently, further research needs a reduction of migratory flows, especially population from rural regions. The purpose of the study is to find the peculiarities of the migratory processes of Ukrainian peasants for their further consideration in the development of state programs for the development of the agrarian sector and rural territories, the purpose of which is to contain migration in the peasant environment. The article deals with modern migration aspects among the Ukrainian peasants from the standpoint of sociological theory, which determines migration as a consequence of the economic segmentation of the world, this phenomenon is the result of the inequality of socio-economic development of Ukraine, where labor migration is short-term, but the threat of the state is illegal labor migrants from other countries. The positive and negative aspects of the migration of Ukrainian peas-

ants were revealed. Their influence on the macro level and on the level of the individual is revealed. The positive influence of labor migration on the inhabitants of villages, in particular on the psychological, economic, communication and social levels, is established, but negative at the macro level. It has been found that a significant number of agrarian enterprises need labor and offers competitive wages to workers, which may become a restraining motive for further migration. This situation is complicated by the fact that not always the quality of labor resources meets the requirements of agrarian companies regarding their level of competence. It is possible to stop the outflow of labor migrants by ensuring stabilization and improvement of the economy, developing a strategy for the development of rural areas, based on which the concept of development of agrarian production should be based on the broad involvement of farmers and private peasant farms, focused on the production of organic products, providing support to the peasants for own economy, forming a sense of the owner; the opening of training centers for attracting, developing and retaining workers.

Key words: migration, motives of migration, labor migrants, labor resources, peasants, agrarian sector.

Постановка проблеми. Україна, яка прагне інтеграції з Європейським союзом, не залишається осторонь світових глобалізаційних викликів. Одним із них є міграція трудових ресурсів. Особливо гостро відчувається відсутність належної теоретичної та практичної бази, яка слугувала б основою для подальшого прогнозування наслідків упровадження стандартів Європейського союзу щодо засад міграційної політики та адаптації їх до українських умов. У цьому контексті важливого значення набуває питання трудової міграції українських селян. Від його вирішення залежить як рівень їхнього достатку та добробуту, так і рівень розвитку економіки держави загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання міграційних процесів займається низка науковців. Зокрема, О.Р. Світлов розглядає питання міграції з погляду теорії соціальної мобільності, яка визначається соціальною адаптацією до нових умов, що приводить до руйнації зв'язків та витіснення людей зі звичного способу життя; М.П. Тарнавський у своїх дослідженнях визначає причини та наслідки міграційних процесів загалом; Ю.С. Кіцул вивчає проблеми нелегальних міграційно-правових відносин; О.Ю. Кичак досліджує сімейний побут закарпатських заробітчан та вплив міграційних процесів на сільську територію; М.М. Жибак описує трудову міграцію з позицій її впливу на ефективність використання трудового потенціалу сільських територій. Віддаючи належне авторам та погоджуючись загалом з ученими щодо причин і наслідків міграційних процесів, вважаємо за необхідне перенесення акцентів безпосередньо на визначення особливостей сучасних міграційних процесів у середовищі українських селян та виділення їхніх позитивних та негативних сторін.

Постановка завдання. Метою дослідження є знаходження особливостей міграційних процесів українських селян для подальшого їх урахування під час розроблення державних програм розвитку аграрного сектору та сільських територій, ціллю яких має бути стримування міграції в селянському середовищі. При цьому вирішувалися такі завдання: систематизація наукових поглядів щодо міграційних процесів; аналіз

міграції серед українських селян; виділення особливостей міграції в селянському середовищі та визначення її впливу на макrorівні та на рівні окремого учасника; розроблення пропозицій щодо скорочення міграційних потоків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трудова міграція є віддзеркаленням соціально-економічної політики держави. Та ситуація, за якої значна кількість громадян України підтримує трудову міграцію, а досить часто – й еміграцію (особливо це стосується молоді), свідчить, що державою абсолютно неправильно вибрані пріоритети подальшого розвитку країни.

Проблема трудової міграції значною мірою охопила й українських селян. Це можна пояснити глобалізаційними процесами та переходом до інтенсивних методів виробництва, що приводить до руйнації зв'язків та витіснення людей зі звичного способу життя. Внаслідок цього створюються мобільні групи населення, які активно шукають нові шляхи покращення свого економічного становища. Саме тому у суспільстві стають популярними рухливі форми соціальної адаптації та відбувається розпад класичних систем стримування (таких як вірність батьківщині, традиційний уклад «життя родами» тощо) [1].

Сучасні міграційні процеси, зокрема і серед сільських жителів, варто розглядати у вузькому та широкому аспектах. У широкому розумінні науковцями розглядається сукупність усіх переміщень людей, незалежно від причин, які пов'язані з територіальним переміщенням, включаючи як короткотривалі переїзди, так і повну зміну місця проживання. Вузький – це рух населення, який веде до територіального перерозподілу з відповідною юридичною реєстрацією.

Дослідження сутності міграційних процесів українських селян пропонуємо розглядати з позицій соціологічної теорії, яка припускає існування конкретної своєрідної історичної системи «капіталістичної світ-економіки». Вона розподіляє світ на три підсистеми – периферію, півпериферію і центр. У межах означеної концепції міграція розглядається як наслідок економічного сегментування світу та існування світ-системного ринку праці, а також поляризації світ-системи. Міграцією за такого підходу вважаються лише переміщення між нерівними

сегментами світ-системи, що й характерно для України, яка знаходиться на різних рівнях соціально-економічного розвитку з країнами, в які їдуть наші трудові ресурси [1].

Аграрний сектор є провідною галуззю української економіки та останніми роками впевнено демонструє зростаючу динаміку фінансових результатів та експортного потенціалу.

На початок 2017 року в Україні функціонувало 47,7 тис. сільськогосподарських підприємств, з яких 33,7 – фермерські господарства, а також 4,1 млн. особистих селянських господарств [2].

Велика кількість виробників, значний рівень концентрації потужностей в агрохолдингах, складна система володіння та користування земельними ресурсами формують об'єктивну необхідність забезпечення трудовим потенціалом.

За даними модульного вибіркового обстеження населення (домогосподарств) із питань трудової міграції, проведеного органами державної статистики у січні-червні 2017 року, розглянемо процеси трудової міграції серед сільських та міських жителів (таблиця 1):

Наведені дані засвідчують, що українські селяни у загальному міграційному потоці держави становлять 49,1%, що, на наш погляд, є досить високим показником (з огляду на те, що у загальній структурі населення сільські жителі становлять 30,7% від усієї кількості населення країни). Загалом слід відзначити, що в основній масі це короткострокові трудові мігранти, тобто громадяни, які за наявності позитивної динаміки розвитку ринку праці та рівня її оплати в Україні зможуть швидко повернутися та розбудувувати власну державу.

Опитування, проведені М.М. Жибак серед селян щодо проблеми трудової міграції в західному регіоні, свідчать, що майже всі опитані бажають повернутися до України за умови вирішення таких соціально-економічних питань, як:

– забезпечення сталого розвитку сільських територій та соціальної інфраструктури села, що відповідає міжнародним стандартам та нормам – 7,4%;

– наявність роботи за фахом та належних соціально-побутових умов – 11,1%;

– відповідна оплата праці, гарантії соціальних виплат та збільшення загальних доходів сільського населення – 62,9%;

– приведення чинного законодавства України у відповідність із міжнародними нормами з питань соціального захисту, стимулювання та розвитку підприємництва – 18,5% [4].

Для більш чіткого розуміння суті трудової міграції та дослідження його впливу на стан аграрного сектору скористаємося даними Державної служби статистики на предмет виявлення освітнього рівня сільських та міських трудових мігрантів (таблиця 2):

Наведені Державною службою статистики дані засвідчують, що найбільша кількість сільських трудових мігрантів має повну середню та професійно-технічну освіту. Незначна частка припадає на селян із вищою освітою, тоді як серед міського населення кількість громадян із повною вищою освітою становить 23%.

Згідно з даними статистичного опитування, трудові мігранти найчастіше знаходили роботу за кордоном за допомогою друзів та знайомих. Дуже низька питома вага громадян, які скористалися послугами приватних агенцій, що робить неможливою адекватну оцінку масштабів міграційних процесів [3].

За різними оцінками, валютні надходження в Україну від заробітчан становлять майже четверту частину ВВП країни. Значна сума цих коштів, потрапивши на наш внутрішній ринок, використовується для придбання в основному товарів імпортного походження, стимулюючи іноземних товаровиробників, збільшуючи тим споживчий попит та зростання цін. Тобто ці кошти не сприяють розвитку національної економіки. Зовсім незначна частина мігрантів (за деякими даними, близько 3,6% заробітчан після повернення організовують власну справу).

Проблему створює той факт, що у зв'язку з відсутністю належного статистичного обліку цієї категорії трудових мігрантів ми не можемо встановити точні масштаби цього явища.

Таблиця 1

Трудові мігранти за місцем проживання до виїзду за кордон

Показники	Всього	Міське населення	Сільське населення
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	663,5	639,8
Частка у загальній міграції, %	100	50,9	49,1
у т. ч. за категоріями, %:			
– трудові мігранти, які повернулися до України	43,2	47,5	38,7
– короткострокові трудові мігранти	48,5	43,3	53,9
– працівники-емігранти	8,3	9,2	7,4
Частка трудових мігрантів у загальній кількості населення віком 15–70 років, у %	4,5	3,4	6,9

Джерело: [3]

Таблиця 2

Розподіл сільських та міських трудових мігрантів за рівнем освіти

Показники	Всього	Міське населення	Сільське населення
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб, у т. ч. за рівнем освіти, %	1303,3	663,5	639,8
повна вища	16,4	23,0	9,5
базова або неповна вища	17,1	21,5	12,5
професійно-технічна	33,9	35,9	31,8
повна загальна середня	30,1	18,7	41,8
базова загальна середня	2,5	0,9	4,4

Джерело: [3]

За різними експертними оцінками, за кордоном знаходиться від 2,5 млн. до 8 млн. українців-заробітчанин. З іншого боку, збільшується потік мігрантів, в основному нелегальних, в Україну [5].

Аналітики СБУ називають шість постійних міжнародних каналів незаконного переправлення нелегалів: Індонезійський; Шрі-ланкійсько-бангладеський; Афганський; Китайський; В'єтнамський; Арабсько-курдський [6, с. 15].

Таким чином, Україна перетворилася на європейський відстійник нелегалів. Теоретично ці особи можуть стати заміщенням робочої сили, яка виїхала із сільської місцевості. На практиці ми бачимо дещо іншу ситуацію, яка створює загрозу нашій державі та громадянам. Окремі види кримінального бізнесу вже набули етнічного характеру: нігерійці контролюють торгівлю героїном, китайці ввозять опіум, афганці, пакистанці та іранці – гашиш та марихуану. Це свідчить про те, що міграція в Україну потребує жорсткого контролю та обмеження [5, с. 6].

Саме на цьому етапі українські працедавці мають здійснити заходи щодо утримання вітчизняної робочої сили. Одним із них є зміна підходу до оплати праці працівників. В Україні, а саме в аграрному секторі, досить підприємств, які спроможні та фактично платять конкурентну зарплату, суттєво вищу за середню.

Згідно з даними сайту Rabota.ua, за 30 днів (моніторинг проводився 23.12.2018 р.) за запитом «Робота. Сільське господарство» було знайдено 1428 вакансій [7].

На цю ж дату сайт пошуку роботи Work.ua подає інформацію щодо 658 вакансій у сфері сільського господарства та агробізнесу. Найбільша кількість пропозицій припадає на Київ та Київську область, дещо менша – на м. Дніпро та область, Харківську, Одеську, Хмельницьку та інші області нашої країни [8].

Аналіз пропозицій заробітної плати показує, що найвищі зарплати в агросекторі пропонують у Рівненській області. На другому місці – Волинська, за нею – Закарпатська, Черкаська та Тернопільська області.

Найбільш затребуваними та одночасно найбільш високооплачуваними (зарплата може досягати 80 тис. грн) в агросфері є агрономи.

Цікаво, що цих фахівців потребували не тільки невеликі підприємства, а й великі аграрні компанії країни. Наприклад, «Астарта», «Кернел», Vitagro, «Євраліс Семенс» і UkrLandFarming. У тваринницькій сфері України затребувані ветеринарні лікарі. Їхня заробітна плата в середньому становить близько 40 тис. грн. [9].

Значною проблемою як для сучасних агрохолдингів, так і для невеликих фермерських господарств є залучення сезонних працівників.

Виходячи з аналізу пропозицій працевлаштування, можна дійти висновку, що аграрним компаніям потрібні фахівці не тільки традиційних аграрних професій, але й ІТ-сфери. Значна увага окремих роботодавців акцентується на знанні іноземної мови.

Дефіцит робочої сили виступає перешкодою для інвестицій в аграрну галузь. На найближчий період в агросекторі України спостерігатиметься боротьба за кадри.

Сформуємо позитивні та негативні сторони трудової міграції українських селян (таблиця 2):

Розглянуті у дослідженні фактори дають змогу виявити вплив кожного з них на наслідки міграційних процесів як на рівень макросередовища, так і на особистісний рівень селянина-мігранта. Встановлено, що наслідки міграції загалом негативно впливають на загальне економічне становище країни та аграрного сектору, тоді як на індивідуальному рівні спостерігається більше позитивів, ніж негативу, зокрема, це стосується характеристики трудових мігрантів у частині психологічних, економічних, комунікаційних та соціальних аспектів.

Цікавим, на наш погляд, є висновок О.Ю. Кичак щодо сімейного побуту та життя селянських сімей Закарпаття. Вона визначає, що внаслідок трудової міграції «на початку третього тисячоліття ще зберігаються риси побуту українського народу часів кінця ХІХ – ХХ ст., які тісно переплітаються із сучасними, модерними, заробітчанськими вкрапленнями, творячи своєрідну побутову культуру цих сімей». Як приклад автор наводить ситуацію, коли за заробітчанські кошти у цьому регіоні будуються гарні сучасні будинки європейського рівня, але люди не поспішають у них переходити, відкладаючи це на потім, для дітей. Діти, своєю чергою, наслі-

Таблиця 2

Вплив трудової міграції селян

Макрорівень			
Фактори	Наслідки міграції	Позитивні	Негативні
Демографічні	Неможливість вітворення робочої сили, старіння населення сільських територій		+
Економічні	Значні грошові перекази заробітчан, які теоретично можуть виступати як інвестиції Використання зароблених коштів на споживання, а не на розвиток чи інвестиції в країну Значне споживання імпортованих товарів Зростання цін на товари та послуги	+	+
Технологічні	Технологічне відставання. Вітчизняне аграрне виробництво має в основному сировинний характер		+
Соціальні	Зменшення соціальної напруги Розвиток явища «соціальне сирітство»; Поглиблення соціального розшарування	+	+
Освітньо-культурні	Нівелювання цінності освіти, формування типу громадян без національної самоідентифікації, головним мотивом та потребою виступає матеріальна сторона та задоволення нагальних потреб людини		+
Політичні	Заміщення нестачі трудових ресурсів мігрантами Поглиблення міграційних процесів сприятиме розробленню заходів стимулювання вітчизняних працівників	+	+
Селянин-мігрант (рівень індивідуума, особистісний рівень)			
Демографічні	Діти трудових мігрантів після певної професійної підготовки замінюють своїх батьків, старші люди, використавши свій потенціал, повертаються на батьківщину		+
Економічні	Можливість вирішення матеріально-побутових питань	+	
Психологічні	Підвищення адаптаційних характеристик Раціоналізм; Висока мотивація Нові стандарти поведінки на ринку праці Зміна стилю життя, соціальної поведінки, системи цінностей	+	+
Соціальні	Вирішення власних проблем без допомоги держави; більш високі оцінки власного соціального статусу Можливість забезпечити належний рівень життя членам сім'ї Виконання робіт, які в основному не є престижними та мають низький соціальний статус серед громадян країни, де перебуває трудовий мігрант	+	+
Освітньо-культурні	Процес навчання розглядається як втрата часу Зниження загального інтелектуального рівня Підвищення рівня комунікаційної взаємодії Вивчення іноземного досвіду ведення господарства та мови країни перебування	+	+

Джерело: розробка авторів

дуючи батьків, також стають трудовими мігрантами. Вказує автор і на важку, непосильну працю сільської жінки, чоловік якої на заробітках. Тобто фактично умови життя і побуту у великій кількості людей суттєво так і не покращилися [10].

З метою покращення наявного стану та зменшення трудової міграції в сільському госпо-

дарстві України слід вжити низки заходів як на макрорівні, так і на рівні окремих господарських суб'єктів. До заходів у масштабах держави відносимо розроблення стратегії розвитку сільських територій. В її основу має бути покладена концепція розвитку аграрного виробництва на базі широкого залучення до господарської

діяльності фермерських та особистих селянських господарств, орієнтованих на виробництво органічної продукції та становлення таким чином сільськогосподарської економіки нового типу, надання їм всебічної підтримки та сприяння, формування у селян почуття господаря та впевненості у майбутньому. На рівні аграрних компаній доцільним є: нарахування та виплата конкурентної заробітної плати, посилення соціальних гарантій працівників, організація навчальних центрів чи курсів підвищення кваліфікації для працівників, соціальна відповідальність бізнесу.

Висновок. У країнах із високим ступенем розвитку економіки трудова міграція є нормальним процесом професійного, соціального розвитку особистості та складником свободи пересування працівників.

Для України тема трудової міграції є особливо актуальною та болючою, зокрема, це стосується аграрного сектору, який демонструє останніми роками стабільне зростання, а отже, і зростаючу потребу у трудових ресурсах. Нині значна кількість аграрних компаній пропонують

для співробітників досить гарні умови праці та конкурентну заробітну плату. Проблемою є те, що не завжди якість трудових ресурсів відповідає вимогам самих компаній, що й зумовлює відтік надлишкових трудових ресурсів за кордон. Зупинити відтік працівників можна такими шляхами: забезпечити стабілізацію та оздоровлення економіки, надавати підтримку селянам для ведення власного господарства, формувати почуття господаря; відкривати аграрними компаніями навчальні центри для залучення, розвитку й утримання працівників, готовність здійснювати інвестиції у працівників.

В іншому разі на зміну вибулим трудовим ресурсам прийдуть мігранти з країн третього світу, що суттєво змінить ринок праці та в кінцевому підсумку приведе до витіснення корінного населення.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розробленні напрямів державної політики щодо стримування міграції українських селян шляхом постановки акцентів на розвиток власного індивідуального господарства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Світлов О.Р. Поняття «міграції»: сучасні погляди та можливі перспективи в контексті теорії соціальної мобільності. www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/.../actprob16_33-42.pdf
2. Малій О.Г. Аналіз сучасної системи кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. URL: journals.uran.ua/index.php/wisssn021/article/download/129307/124729
3. Державна служба статистики. Статистичний бюлетень. «Зовнішня трудова міграція населення України», 2017. URL: www.ukrstat.gov.ua
4. Жибак М.М. Трудова міграція та її вплив на формування та ефективність використання трудового потенціалу сільських територій регіону. Ефективна економіка № 12, 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2551>
5. М.П. Тарнавський. Міграційні процеси в Україні: причини і наслідки. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, 2012. вип. 22, ч. 1. С. 3–10.
6. Ю.С. Кіцул. До проблеми нелегальних міграційно-правових відносин. Правове регулювання переміщень населення (міграції, депортації, трансфери, проблеми біженців): історія і сучасність: матеріали П'ятої Всеукраїнської науково-теоретичної Інтернет-конференції. Вип. 5. НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2016. С. 13–16.
7. Робота. Сільське господарство. https://rabota.ua/ua/jobsearch/vacancy_list?keyWords=Сільське%20господарство&regionId=0&pg=2
8. Робота. Сільське господарство, агробізнес. URL: <https://www.work.ua/jobs-agriculture/>
9. Рівне дише: найбільш затребувані аграрні спеціалісти на Київщині, найбільш оплачувані — на Рівненщині. URL: <https://agroday.com.ua/2018/07/20/kadry-vyrishhuyut-vse-najbilsh-zatrebuvani-agrarni-spetsialisty-nakyuevshhyni-najbilsh-oplachuvani-na-rivnenshhyni/>
10. Кичак О.Ю. Основні риси сімейного побуту закарпатських заробітчани на початку XXI століття. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип., 1 (30), 2013.